

המאמין באדם

ספר יובל

לכבוד אבי שגיא

עורך: דב שוורץ

המאמין באדם

ספר יובל לכבוד אבי שגיא

עורך: דב שוורץ

מכון שלום הרטמן
SHALOM HARTMAN INSTITUTE

הוֹצָאַת אֲדֶרֶא

Yet Holding Faith in Human

Jubilee Volume in Honor of Avi Sagi

מרכזת מערכת ועורכת לשון:
ד"ר עדיה הדר

חברי מערכת:
פיני איפרגן, שרגא בר און, דניאל הרטמן, גילי זיוון, אריאל פיקאר

הדימוי שעל העטיפה: **סשה אוקון**, פרט מתוך "אדריכל מולי רבינוביץ' ושכנותיו חנה זיתוני ופסיה מינץ", 2024 – באדיבות Artso Ltd
שי הלוי, צלם – Shai Halevi, Photographer

עיצוב העטיפה: **יניב רותם**

מסת"ב: ISBN: 978-965-7876-13-8

© כל הזכויות שמורות להוצאת אִדְרָא, תל אביב

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי – אלקטרוני,
אופטי, מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט,
אלא ברשות מפורשת מאת בית ההוצאה לאור שתינתן מראש ובכתב.

נדפס בישראל תשפ"ו – 2026

© Copyright 2026 by Idra Publishing

Idra Press <IdraPublisher@gmail.com>
http://idra.org.il/

סידור, עימוד, לוחות והדפסה:
א. אורן הפקות דפוס בע"מ, שד' רוטשילד 109, תל אביב

תוכן העניינים

מבוא – דב שוורץ 9

פילוסוף, מורה, אדם

מירב רוט
אבי שגיא – מורה 21

רוני בר לב
נאמנות בימים סוערים – אבי שגיא יהודי־ישראלי בשדות של משמעות 25

דוד אוחנה
אבי שגיא כהוגה אישי: דיאלוג עם כתביו 28

שער ראשון
ציונות דתית

גילי (מבצרי) זיוון
תאולוגיה במשבר: בעקבות ההתנתקות – קולות ראשוניים: שנים ראשונות אחרי פינוי גוש קטיף (2005-2011) 53

מיכל הרטמן
מאחריות אוניברסלית לאוניברסליזם סלקטיבי: על בחירת עם ישראל בהגות הציונית דתית 77

יצחק הרשקוביץ
"העם מוביל את הרבנים, הנשים מובילות את הגברים, ובסוף יבואו כולם": על האפשרות של שינוי הלכתי בעליית נשים להר הבית 91

גיתית חוזה
אדם ואל נוכח השואה: עיון תיאולוגי על פי כתביו ושיריו של יצחק מאיר 110

דב שוורץ
הרעיון המשיחי והציונות הדתית: התעתוע והאתגר 124

רונית עיר־שי
התגלות מצטברת ומתמשכת ויחסי דת ומוסר 155

יוחנן בן יעקב
"הנשמה החסידית" של הקיבוץ הדתי 167

שער שני
הגות יהודית לדורותיה

ישראל קנוהל
החשיבות של המספר שמונה ומשמעותו הסמלית 189

נעם זהר
"גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות"? הלכה, אגדה וערכים 198

ישי רוזן־צבי
על מדרש ואליגוריה – "אלא" כמקרה מבחן 217

שרגא בר און
ונלאו ראות אורו בעינם וחפשו לבבם: התגלות במנגינת הלוי 228

אלימלך וסטרייך ואריאל וסטרייך
עלייתה וירידתה של אקטיביות שיפוטית בבתי דין במרוקו: נושים מול נשים
במהלך הנישואין במאות השבע עשרה ועד התשע עשרה 250

צבי זוהר
חיילים יהודים אלג'יראים בצבא צרפת – 'אפילו כתלי דחזירי'? 266

אבישלום וסטרייך
מיהי עגונה? 283

זאב גריס
הגותו של שמעון ראבידוביץ: בין חיוב הגולה למרכזיותה של מדינת ישראל,
יחסי ספרדים ואשכנזים ובעיית הפליטים הערבים: אקדמות מילין 299

יוסי טרנר
במה תפיסת עולמו הציונית־חילונית של אליעזר שביד מוכרחה להיות גם דתית? ... 316

שער שלישי
פילוסופיה ותאולוגיה

דניאל הרטמן
להציל את הדת מעצמה: שיכרון האמונה ותרמיותיו 337

מנחם מאוטנר
מסה על העדריות 358

אריאל פיקאר
רשימות על האמונה 378

יצחק בנבג'י
ההפיכה המשטרית ואי־ציות אזרחי 392

לילך בן צבי ודב שוורץ
האם ויתרה הציונות הדתית על עקרון האחדות? על אפשרות החיים ביחד 407

כתביו המדעיים של אבי שגיא 431

אבי שגיא

יוחנן בן יעקב

"הנשמה החסידית" של הקיבוץ הדתי

מקובל להניח שתנועת הקיבוץ הדתי היא פרי התעוררות חלוצית של ברית חלוצים דתיים (בח"ד) מגרמניה. בעוד חלקם של החלוצים הדתיים ממזרח אירופה הוצנע. באחרונה נטען שגישתם לא עמדה במבחן החיים הריאליים, ורעיון ההתיישבות הקיבוצית של חלוצי מזרח אירופה כשל.[1] במאמר זה אבקש להצביע על השורשים החסידיים שמשוקעים בתשתית הקיבוץ הדתי, שמקורם במזרח אירופה. התנועה הקיבוצית הדתית צמחה מתוך הקשר כפול: התנועה הקיבוצית הכללית שקדמה לה ותנועת תורה־ועבודה, שהזרוע שלה בארץ הייתה הפועל המזרחי, במסגרתה התארגנה תנועת הקיבוץ הדתי. שתי תנועות נוער – שני עמודים, יכין ובועז – ייסדו יחדיו את הקיבוץ הדתי: ברית חלוצים דתיים (בח"ד) מגרמניה שינקה מתנועת תורה עם דרך ארץ, וכנסת השומר הדתי ובני עקיבא ממזרח אירופה שינקו מרעיון תורה־ועבודה. בכל ארבע התנועות הללו משוקעים רכיבים מעולמה של החסידות שהקרינו על הקיבוץ הדתי.

אפתח בציון השורשים החסידיים של התנועה הקיבוצית הכללית. אציג את שורשיה ומאפייניה החסידיים של תנועת תורה־ועבודה. אדון בשתי תנועות הנוער שחוללו יחדיו את הקיבוץ הדתי, תוך בירור הרעיונות החסידיים שהיו גלומים בהן. אבחן את המתח בין שני הפלגים החלוציים דתיים, על רקע העולמות הרוחניים מהם צמחו. אציג ויכוח בסוגיית ההשפעה החסידית על הקיבוץ הדתי. לבסוף, אנסה להציע הסבר מדוע השתגרה הדעה שחלוצי בח"ד מגרמניה הם שייסדו ועיצבו את הקיבוץ הדתי, ומה אירע לנשמה החסידית שכמעט נעלמה מהוויית הקיבוץ הדתי.

א. שורשי הקיבוץ נעוצים בחסידות

יהודה יפת, אחד ממורי דרכה של תנועת תורה־ועבודה בפולין, עמד על כך שרוח קיבוצית פיעמה בחסידות הבעש"ט והייתה בה נטייה עזה לחיים קולקטיביים. בקוצק שׂרר משטר

1 עופר חן, "הקיבוץ הדתי בין מיסטיקה להלכה", מחקרי ירושלים במחשבת ישראל כו (תשפ"א), עמ' 425-477.

קיבוצי בין החסידים.[2] ההשפעה החסידית על החלוצים והמתיישבים הייתה עמוקה ורחבה, כפי שתיארה רחל אליאור. לדבריה, התנועה החסידית השפיעה במישרין ובעקיפין על החלוצים. רבים מהם באו מחצרות חסידיות, כפי שעולה מזיכרונות, מעדויות אוטוביוגרפיות, מכתבי אהרון דוד גורדון ומאיר יערי, מפרקי החיים של העולים, כגון קהִליתנו, ומעדויות היסטוריות וביוגרפיות שמאירות קשר דיאלקטי שבין העולם החסידי להתיישבות החלוצית.[3] דבריה של רחל אליאור נסמכים גם על עדותו של יהודה יערי, חבר קיבוץ א של השומר הצעיר, שהיה ראשון לאמץ את השם קיבוץ למסגרת שייסדו חבריו:

> שאלנו את עצמנו מה שם ייקרא לנו? [...] מחננו נקרא אז "גדוד השומר הצעיר" [...] קם אחד החברים שחזר מטיול בירושלים [...] נקלע שם בין חסידי ברצלב ופגישתו עם חסידים אלה הייתה לו בבחינת חוויה עמוקה [...] סיפר על אנשים תמימים וישרים, שאוכלים לחם צר מיגיע כפיהם, סיפר על שיחותיהם וסיפורי מעשיותיהם ולבסוף אמר: חסידי ברצלב נוהגים להתקבץ מידי שנה בראש השנה יחדיו לתפילה ולעיון בספרי רבם, רבי נחמן מברצלב [...] להתכנסות הזאת בראש השנה קוראים חסידי ברצלב בשם "הקיבוץ". ובכן, למה לא נקרא גם אנו למחננו בשם קיבוץ? שמעו האנשים את דברי החבר, קיימו וקיבלו עליהם לקרוא למחננו מכאן ואילך בשם "קיבוץ השומר הצעיר". וראה זה פלא: לא עברו ימים מועטים עד שכל החבורות, הגדודים והפלוגות והקבוצות הגדולות שינו שמם וקראו לעצמם בשם קיבוץ.[4]

יערי העיד שסיפר זאת כדי להודיע מקור השם ולהראות שיש המשכיות בחיי ישראל. רבים לא היו מעלים על דעתם שהשֵם ליצירה המפוארת ביותר בדורנו שנוצרה בארץ – הקיבוץ – נשאב מחסידות ברצלב.

יהודה יערי, יליד פולין שגדל באווירה חסידית והצטרף לשומר הצעיר, העיד על היסודות החסידיים בקיבוץ:

> החסידות היא המעיין ממנו שאבנו שירתנו ומזון לנפשנו באותם ימים ראשונים. אותם המעטים [...] הביאו מרוח החסידות למחננו, והשפיעו מרוח זו על כל החברים [...] מי אינו זוכר את השירה שהייתה בוקעת מכל מקום במחנה [...] הכל שפכו נפשם בשירי חסידים. לצלילי שירי חסידים אסף הרועה את עדרו, רתם הפלח את

2 יהודה יפת (שֵם עת של דוד שפירא), "הקולקטיביות במקורה העברי", ג, אהלנו, כסלו תרצ"ו, ורשה – לבוב, עמ' 7-8.

3 רחל אליאור, חירות על הלוחות: המחשבה החסידית, מקורותיה המיסטיים ויסודותיה הקבליים, תל אביב תש"ס, עמ' 182-184.

4 יהודה יערי, "בדרך חתחתים", בתוך יהודה ארז (עורך), ספר העלייה השלישית, ב, תל אביב תשכ"ד, עמ' 889-890.

> פרדותיו, נטע הכורם גפניו [...] היו המחזות שבחרנו להצגה מחזות מחיי החסידות [...] שרנו משירי כל העמים וביותר משירי חסידים [...] בשנים הראשונות היינו רגילים לעלות מידי שנה בל"ג בעומר לצפת, כדי להשתתף במירון בהילולה דרבי שמעון בר־יוחאי [...] צפת משכה את הלב.[5]

קריאת שֵם היא ניסיון להטביע חותם, מהות, כפי שנוהגים הורים שמעניקים שֵם לתינוק. רבים מחניכי השומר הצעיר שעלו ממזרח אירופה הכירו את החצר החסידית ועולמם היה רווי במקורות החסידות. ביומניהם ובזיכרונותיהם שבה ועולה השוואה בין חייהם בקיבוץ השומרי לחיי החסידים.[6]

ב. תנועת תורה־ועבודה – הפועל המזרחי

רעיון תורה־ועבודה עלה בראשית שנות העשרים של המאה העשרים, מקרב חלוצים דתיים שעלו ממזרח אירופה. רבים ממייסדי הפועל המזרחי, שקם בארץ ב־1922, וממייסדי הברית העולמית של תנועת תורה־ועבודה, שהתארגנה בפולין ב־1925, היו יוצאי החסידות ותנועת המוסר. החסידות הייתה התשתית הדתית והמקור לאידאולוגיה של תנועת תורה־ועבודה ושל הזרוע שלה בארץ, הפועל המזרחי. תורה־ועבודה, כמו החסידות, שאפה לפרק את המחיצה שבין התורה ובין החיים כדי שהתורה תעצב את החיים במלוא היקפם. חבריה היו ספוגים אווירה רגשית חסידית ממנה שאבו התלהבות והתעלות הנפש. אפרים יעיר, יליד גרמניה, בן למשפחה ציונית־דתית וחבר טירת צבי, טען שרעיון תורה־ועבודה רחוק רק צעד אחד מרעיונות החסידות, ואולי הצירוף תורה־ועבודה מקורו בחסידות.[7]

ישעיהו ברנשטיין, מהוגי הדעות של תנועת תורה־ועבודה ומראשי הפועל המזרחי, קרא לחדש את שהחלה החסידות. לדעתו, תנועת תורה־ועבודה היא תנועת התחדשות ברוח החסידות ותנועת המוסר. בהרצאתו בוועידה השביעית של הפועל המזרחי, בשנת 1935, קבע ברנשטיין שתנועת החסידות הצילה מיליוני יהודים שחיו בדלדול ובהתנוונות רוחנית. "החסידות הזרימה בהם דם חדש, כטל של תחיה היתה להם".[8] כהמשך לכך טען באותה

5 יהודה יערי, שם, עמ' 890-891.

6 יעקב בורשטיין, "ההורה של הלל", בשדמות גרוכוב: קיבוץ־ההכשרה גרוכוב, בית לוחמי הגיטאות תשל"ו, עמ' 322-323; יעל ויילר־ישראל, "הקסם של 'השומר הצעיר'", קתדרה: לתולדות ארץ ישראל ויישובה 88 (תמוז תשנ"ח), עמ' 88-90; מאיר יערי, במאבק לעמל משחרר: מבחר דברים בשאלות ההסתדרות ותנועת הפועלים, תל אביב תשל"ב, עמ' 262, 368.

7 אריה פישמן, "להשפעת החסידות על האידיאולוגיה הסוציאלית הראשונית של הפועל המזרחי", בתוך חיים זאב הירשברג (עורך), ספר חיים משה שפירא: תרס"ב-תש"ל, א, רמת גן תשל"ב, עמ' 392-412; הנ"ל, בין דת לאידאולוגיה: יהדות ומודרניזציה בקיבוץ הדתי, ירושלים 1990, עמ' 59; פנחס רוזנבליט, "מחוללי 'המרד הקדוש' – אז והיום", מרדכי אליאב, ויצחק רפאל (עורכים), ספר שרגאי: פרקים בחקר הציונות הדתית והעלייה לארץ ישראל, ירושלים תשמ"ב, עמ' 180-186; אפרים יעיר, "השפעת החסידות על הקיבוץ הדתי", עמודים ח 170 (תמוז תש"ך), עמ' 160-164.

8 ישעיהו ברנשטיין, "למהותה של הסתדרותנו", ירחון הפועל המזרחי ח-ט (אב-אלול תרפ"ד), עמ' כא;

ועידה אברהם קסטנבוים, חבר הוועד הפועל של הפועל המזרחי: "בסִדור ההתישבות שלנו עלינו ללמוד בעיקר משתי תנועות שביהדות בתקופות האחרונות: החסידות והמוסר. מרעיון החסידות עלינו ללמוד במובן ההשפעה ההדדית והתמזגות האחד עם השני ועם הכלל. זהו החִדוש העיקרי שחִדשה החסידות באותה תקופה".[9]

בשנות העשרים של המאה העשרים, העדיפה הפועל המזרחי התיישבות מושבית ושללה את הצורה הקיבוצית, בשל דפוסי הארגון החברתי של הקיבוץ – כוח הכפייה של הקולקטיב על הפרט. הפועל המזרחי ראה בקיבוץ מקום הכשרה זמני לחיים במושב העובדים האינדיבידואלי, שבו יכול היחיד לחיות את חייו ולעבוד את עבודתו בלי מִכשולים שתגרום לו החֶברה הקיבוצית.[10] בתקופה זו קמו מושבים דתיים בחסות הפועל המזרחי, והיה ניסיון אחד לייסד קיבוץ דתי על ידי קבוצת הנצי"ב. היא התארגנה בראש פינה, בדצמבר 1923, עברה להר כנען ומשם לצד מושב הפועל המזרחי בכפר חיטין. ברנשטיין, חבר קבוצת הנצי"ב, הבהיר את רעיון הקיבוץ המשותף, וזיקתו לחסידות:

> חֲנוך החברים לחיים מוסריים, מופתיים צריך להיות היסוד הראשי בתנועתנו. את המקום הכי חשוב בנדון זה תופסת הקבוצה, כי את הדרך לתִקונו של הפרט יש למצוא דוקא ב"הכלל" [...] בצורה הקִבוצית [...] עוד בתקופה הקדומה הננו פוגשים את חבורות ה"אִסיים" שבמטרה לגשם את רעיונם בפועל חיו כולם בצורה קִבוצית משותפת. גם בתנועת החסידות מוצאים אנו את הנטיה הזאת. החסיד נמצא ע"פ [על פי] רוב "בין החברה" [...] דוקא בקִבוץ החברים [...] מצאו את תענוגם הרוחני, עד שבִּכרו את חייהם בקִבוץ על החיים המשפחתיים הפרטיים.[11]

המושב והקיבוץ בכפר חיטין התפזרו והמתיישבים עברו לכפר אברהם. את כשלון קבוצת הנצי"ב הסביר אחד מראשי הפועל המזרחי, כך: "הפסיחולוגיה של הדתי נוטה לרעיון השִוויון, הצדק והאחוה, אבל רוּבּה ככולה מחפשת את זה בתחומי ההויה הנפשית האינדיבידואלית ולא הכללית".[12] במחצית הראשונה של שנות השלושים חוללו תנועות הנוער הציוניות־דתיות, בח"ד, השומר הדתי ובני עקיבא, שינוי בדרכה של תנועת תורה־ועבודה והפועל המזרחי.

הנ"ל, "בפנים התנועה", בתוך יוסי אבנרי (עורך), הוועידה השביעית של הפועל המזרחי בארץ־ישראל, תרצ"ה-1935, בר אילן תשמ"ח, ישיבה שנייה, עמ' 41.

9 אברהם קסטנבוים, "ההתישבות", הוועידה השביעית, שם, עמ' 163.

10 מאיר שמעון גשורי, "מסלילת הכביש עד בנית בית הפועלים", נתיבה שנה ב יז, (ט"ו בתמוז תרפ"ז, 15.7.1927), עמ' 305; הנ"ל, מסלילת הכביש עד בנית בית הפועלים, ירושלים תרפ"ז, עמ' לז-לח; יוסי כץ, תורה ועבודה בבניין הארץ: הקיבוץ הדתי בתקופת המנדט, רמת גן תשנ"ו, עמ' 13.

11 ישעיהו ברנשטיין, "הקבוצה בפועל המזרחי", ירחון הפועל המזרחי י־יא, (תשרי־חשון תרפ"ה), עמ' כא-כב. (ההדגשה במקור); יצחק אלפסי (עורך), תורה ועבודה בחזון ובמעש, תל אביב תשמ"ה, עמ' 35.

12 נחמיה עמינח, תנועת עבודה דתית א, ירושלים תרצ"א, עמ' 39.

הן העלו את ההתיישבות הקיבוצית הדתית לרמת גורם מרכזי בתנועה.[13] נסקור בקצרה את תולדות שתי התנועות הציוניות־דתיות הרלוונטיות לענייננו.

ג. בח"ד – רודגס

התנועה החלוצית הציונית־דתית בגרמניה קלטה צעירים ממזרח אירופה, שהיגרו לשם אחרי מלחמת העולם הראשונה, שמרו על ייחודן ולא התערו ביהדות הגרמנית. הנוער הדתי בגרמניה הושפע מחוויית העדה החסידית שהביאו עימם מהגרים ממזרח אירופה. מסוף שנות העשרים של המאה העשרים החלו להתפרסם בגרמניה מאמרים בנושא תורה־ועבודה שנכתבו בארץ ישראל ובפולין על ידי הוגי הרעיון, שכאמור, רובם היו חסידים. בשנת תרפ"ח-1928, התארגנה ברית חלוצים דתיים (בח"ד). אנשי בח"ד, שקלטו רעיונות וסמלים אלה, סברו: "שהיהודי הפשוט, הלומד תורה ומקיים מצוות מתוך הכרה, הוא היסוד לחֶברה שאנו רוצים ליצור [...] הם החשיבו יותר את המנטליות של האיש הפשוט בִּמקום הגישות הפילוסופיות ומתחכמות של החוגים האינטלקטואליים של המשכילים".[14]

משה אונא, ממייסדי בח"ד, חבר רודגס וטירת צבי, ומהוגי הדעות המובילים של הקיבוץ הדתי, קיבל את הכשרתו החקלאית הראשונה בשנים 1919-1920, בהרמסברג, בחווה של הרמן נויבאור – יהלומן מלייפציג, שהפך לחסיד בעלז נלהב:

> השנתיים בהרמסברג הפכו לי לחוויה יהודית ואנושית עמוקה [...] המציאות החסידית שטופחה במקום (תפילת השבת, סעודה שלישית!) ובמיוחד הניגונים, יצרו אווירה שהשפיעה עלי בחוזקה. מה גם שלא מצאתי סיפוק בדתיות נוסח האורתודוכסיה הגרמנית. חוויה זו לִוותה אותי וכִוונה אותי מאז ועד היום, ועִצבה את אישיותי [...] הווי של יהדות חסידית [...] שני עולמות נפגשו כאן [...] האידיאל הציוני והחתירה לקראת החיים בארץ וההתמסרות בכל כוחות הגוף והנפש לעבודה הקשה והמפרכת. כנגד זה ניצב ההווי החסידי שהקסים והפתיע ומשך [...] תוך כדי מאבק נתגלתה האפשרות של סינתזה בין קודש וחול. הפגישה בין החסידות והגשמה ציונית הבשיל[ה] פירות שעתידים היו לתרום תרומה חשובה ליצירת הווי חברתי סגולי בהכשרתנו בגרמניה, להגשמת ציונות דתית.[15]

13 יוסף לוטבק, "על הקיבוציות במחננו", אבנרי, עמ' 118-121; אריה פישמן (מהדיר), הפועל המזרחי: 1921-1935 (תעודות), תל אביב תשל"ט-1979, עמ' 25-27, 198-204.

14 שלמה נחליאל, "תנועת 'תורה ועבודה' בגרמניה", אבי שגיא ודב שוורץ (עורכים), מאה שנות ציונות דתית: היבטים היסטוריים, רמת גן תשס"ג, עמ' 245-286; אפרים יעיר, "ברית החלוצים הדתיים: תולדותיה של הבח"ד בגרמניה", עמודים 162, (מרחשון תש"ך), עמ' 3-6; יוסף בורג, "ציוני דרך ציונה", הצפה, 1 בינואר 1954, עמ' 3; פישמן, להשפעת החסידות, עמ' 84-85; הנ"ל, "על התהוותה של התנועה הקיבוצית הדתית", הקיבוץ: במה בין תחומית לחקר התנועה הקיבוצית 6-7 (תשל"ט), עמ' 74-75.

15 משה אונא, בניין אב: מפעל ההכשרה של הציונות הדתית בגרמניה בראשית צעדיו, אלון שבות תשמ"ט, עמ' 38-39.

לימים, כתב אונא שבחסידות מצוי המקור האנושי־חווייתי לרעיונות ההתיישבות השיתופית ולהגשמתם בקבוצה. הוא סבר שחסר לתנועה בגרמניה דגש על המצוות שבין אדם לחברו, שהן יסוד מכונן ברעיון תורה־ועבודה ותשתית לחיי הקבוצה: "התלהבות דתית בה הצטיינה החסידות, שהדיה הגיעו לציבור זה ונתנה את אותותיה בין צעיריה. בקרבם התעורר הצורך לדתיות שלימה יותר [...] שתקיף את החיים על גילוייהם השונים, את המצוות שבין אדם לחברו כמו אלה שבין אדם למקום".[16]

אונא ניהל את חוות ההכשרה של המזרחי בבצנרוד, שנוסדה ב־1924, ועבר אִיתה ב־1927 לרודגס. רודגס הייתה מרכז ההכשרה החלוצית־דתית בגרמניה והבסיס להקמת בח"ד. הגרעין הראשון של הכשרת רודגס התקבץ מגרמניה, מליטא ומגליציה. בחבורה זו נוצר מיזוג בין תורה עם דרך ארץ לבין רעיונות סוציאליסטיים. ראשוני החברים מרודגס עלו ארצה ב־13 בנובמבר 1929 והקימו את קבוצת רודגס על אדמות סלוונדרי, בשולי פתח תקוה, לימים כפר אברהם.[17] הפועל המזרחי העניק מסגרת חברתית־פוליטית שאפשרה להם להתבסס בארץ ישראל. ניחוח חסידי עולה גם מדברי אחד מראשי בח"ד וחבר מרכזי ברודגס, בקבוצת יבנה ובקיבוץ הדתי: "אנו אמנם ג"כ [גם כן] בחרנו בצורת־חיים קבוצתית. אבל העִקר אצלנו הלא יצירת חיי תו"ע כלומר, לתקן את עולמנו הצר (של הקבוצה) במלכות שדי [...] אנו הלא רוצים שכל ההוי שלנו יהיה חדור רעיון האלוהי והתורה ש'בכל דרכנו נדעהו'. ולא רק בחיים של כל פרט ופרט אלא בחיי הכלל בסעודה המשותפת, בחגיגה המשותפת והעבודה המשותפת".[18]

הזדהותם של חברי רודגס עם רעיון תורה־ועבודה ועם דרך החיים הקיבוצית התפתחה בארץ. לחברים הראשונים לא היה רעיון פוליטי, ואפילו רעיון תורה־ועבודה בכל היקפו לא היה ברור להם. הם לא בחרו בקבוצה אלא בצורת הקואופרטיב. ב־1931 בחרו חברי רודגס בדרך החיים הקיבוצית והגדירו עצמם קבוצה. חודש אלול והימים הנוראים ברודגס היו חוויה דתית עמוקה והחברים חשו שהם מכוננים חֶברה דתית חדשה.[19] עם עלות הנאצים לשלטון בגרמניה, בשנת 1933, התגברה העלייה החלוצית משם, מאות חברים עלו ארצה כל שנה וחלקם הצטרפו לקיבוץ הדתי. באביב 1934 עלו מגרמניה צעירים במסגרת עליית הנוער והתחנכו בקבוצת רודגס. משה קרונה, יליד ורשה, שעמד בראש השומר הדתי בפולין, עלה ארצה והצטרף לקבוצת רודגס. הוא מצא בין חלוצי רודגס צעירים ממזרח אירופה, בייחוד מגליציה, "צאצאיהם של בתי יראים וחסידים עממיים, השופעים יהדות חמה ועסיסית.

16 משה אונא, "בראשית ייסוד הקיבוץ הדתי", עמודים 410, (כסלו תש"מ), עמ' 90; הנ"ל, "תנועת 'תורה ועבודה' בזיקתה ל'ארץ ישראל העובדת'", בתוך מרדכי אליאב (עורך), בשבילי התחייה: מחקרים בציונות הדתית, ג, רמת גן 1988, עמ' 90-91.

17 דוד אינטריליגטור, "שבע שנים לעלית הפלוגה הראשונה של קבוץ רודגס ארצה", קבוצתנו 37 (כ"ח בחשון תרצ"ז, 21 בפברואר 1936), קבוץ רודגס, עמ' 5.

18 דוד אינטריליגטור לד"ר ישעיהו ולפסברג, ברלין, "הקבוץ בנפתוליו", פתח תקוה, 1 ביולי 1932, קבוצתנו: שבע שנים קבוץ רודגס 8, (ו' בכסלו תרצ"ז, 20 בנובמבר 1936), עמ' 6-9.

19 שלמה בומבך, "שבע שנים רודגס", קבוצתנו, עמ' 3; דוד אינטריליגטור "הקבוץ בנפתוליו" שם, עמ' 6-7; נחליאל, "תנועת תורה ועבודה", עמ' 267, 269.

הללו מכניסים לחיי הקבוצה את טעמם המיוחד, לבביות, התלהבות וחום".[20] ב־1940, יצאה הפלוגה הראשונה של רודגס להכין את מקום הקבע וכחלוף שנתיים עלתה הקבוצה להתיישבות ביבנה. מכל האמור עולה נוכחות יוצאי מזרח אירופה והשפעה חסידית ניכרת על קבוצת רודגס ועל דרכה הקיבוצית־דתית.

ד. כנסת השומר הדתי – בני עקיבא – קבוצות עובדיה, שח"ל ואברהם

השומר הדתי – בני עקיבא – קיבוץ עובדיה

תנועת הנוער הציונית־דתית בפולין, שהנצה בראשית שנות העשרים, התארגנה בקרקוב ב־1927, בשם כנסת השומר הדתי. בגליציה המזרחית פעלה תנועה אחות, בני עקיבא, בזיקה ישירה לשומר הדתי. אליעזר אונגר, אחד משני מייסדי השומר הדתי, היה בן האדמו"ר מטרנוב, שהמיר את אדרת האדמו"ר בתלבושת התנועה. משה קרונה ציין שהרבה ערכים ויסודות ירשה השומר הדתי מהחסידות, בראש ובראשונה את השיר והמחול, המשכינים רֵעוּת ואחווה שומרית. רבים מבני הנוער הדתי במזרח אירופה התחנכו בסביבה חסידית שהכשירה אותם לקלוט את הערכים הדתיים החדשים של תנועת תורה־ועבודה.[21] שלום טרללר־קרניאל, בן למשפחת חסידי בובוב מקרקוב וראש השומר הדתי: "עלינו לבחור בשיטה החסידית לחינוך הדתי שלנו, כי בשיטה החסידית יש הרבה דברים שאפשר לנטוע בארגון השומרי שלנו בהצלחה רבה [...] קל להעביר את השיטה החסידית למחננו. כמובן שאת החסידות יהיה צורך להתאים לצרכינו והיא טעונה תיקונים שונים. נשים נא לב בחינוכנו הדתי לרגש!".[22]

היציאה ליער והמגע הישיר עם הטבע היו בשורה שהביאה החסידות לעולם היהודי. רעיון זה נזכר בקול קורא ראשון של הוועד המרכזי של הסתדרות הפועל המזרחי בירושלים, אייר תרפ"ב: "אנו רוצים ביהדות של תורה־ועבודה, שעל ידה תבֹא היהדות במגע עם הטבע, החיים והלאום".[23] בהשפעתו של טרללר־קרניאל טיפחה השומר הדתי, בעקבות החסידות ובעקבות תנועות הנוער שקדמו לה – Wander-Vogel (הוונדרפוגל הגרמנית), Scouts (הצופים הבריטיים) והשומר הצעיר בפולין – יחס עמוק לטבע. החניכים הִרבו לצאת מהעיר ולשהות ביערות, בנהרות ועל פסגות ההרים. חוויה דתית עוצמתית הייתה יציאה לילית להרים עד אשמורת הבוקר, ישיבה סביב מדורה, שירה וריקוד הורה סוער.

20 משה קרונה, מכורה, ב: מרודגס עד יבנה, ירושלים תש"ד, עמ' 27-28.

21 מ' נחמני [משה קרונה (עורך)], אורחות, ורשה, טבת תרצ"ח, עמ' 29-31; פישמן, להשפעת החסידות, עמ' 94.

22 שלום טרללר, "לשאלת החינוך הדתי", אהלנו, ורשה לבוב, שבט-אדר תרצ"ה, עמ' 7-8; יונה ברמן (עורכת), שלום קרניאל – חייו ומשנתו,[2] כפר עציון תשס"ג, עמ' 232-234.

23 ירחון הפועל המזרחי, שנה ב, ו-ז, (תמוז-אב תרפ"ה), עמ' קעט-קפא; פישמן, להשפעת החסידות, עמ' 153.

על פסגות ההרים חידש טרללר־קרניאל עם חניכיו מסורת חסידית – תפילה בהתלהבות כאחד מאבות החסידות.

השומר הדתי ובני עקיבא חינכו להגשמת רעיון תורה־ועבודה והטילו על חבריהן חובת עלייה לארץ ישראל והתיישבות בקיבוץ דתי. טרללר־קרניאל הוביל את השומר הדתי לאמץ אידאולוגיה קיבוצית, בקנאות וללא פשרות. הוא עלה ארצה, הצטרף לקבוצת אברהם והנהיג את הקבוצה בעלותה לכפר עציון. שלום קרניאל נפל בקרב שיירת העשרה בדרכו לכפר עציון בחנוכה תש"ח. יצחק כ"ץ – חניכו בפולין וחבר כפר עציון, שנפל אף הוא בקרב בכפר עציון – הספיד אותו:

> בכל ישותו ובכל הווייתו היה חסיד [...] נפש חסידית [...] התפלל קבלת שבת [...] והתחיל לרקוד בהתלהבות עמוקה כזו שהייתה המשך להווי החסידי [...] שלום התפלל תפילת מעריב בהתלהבות חסידית עצומה [...] ראיתי לפני עיני רוחי אדמו"ר [...] שיש לו, כביכול, קשר עם הספירות העליונות [...] הוא הצית את הלבבות הקפואים וראה בסעודה שלישית מקום חידוש והתעוררות חסידית [...] היה איש חסיד. ראו, איננו עוד.[24]

קיבוץ עובדיה (עובדי־יה) בעיירה סלבקוב בפולין, קם ב־1933, והיה אחד מקיבוצי הכשרה ועלייה רבים שקמו בפולין, בהם קיבוצים שומריים. עובדיה הצטרף לשומר הדתי ונודע בלהט החלוצי, במתח הרוחני ובאורח החיים האידאולוגי, הסגפני והתובעני. ניחוח חסידי אִפיין את קיבוץ עובדיה, דבֵקות כמו בחצר חסידית הייתה אבן פינה בחייהם. הם נטלו מהחסידות – דיבוק חברים, שמחת חיים, התלהבות, פשטות, הסתפקות במועט, שיר, ריקוד ושתיקות. טרללר־קרניאל ביקר בקיבוץ והתרשם: "היה זה יום חול פשוט. החברים חזרו מן העבודה, התרחצו, החליפו את בגדיהם וניגשו לסעודה. לפני הארוחה התלכדה החבריה במעגל מסביב לשולחן ויצא ובמחול. היה זה ספק הורה וספק ריקוד חסידי. הנגינה הייתה חסידית מובהקת וגם ההתלהבות".[25]

קבוצת שח"ל – הקבוצה המאוחדת

קבוצת שח"ל (על שם שמואל חיים לנדוי), נוסדה ברחובות בתשרי תר"ץ, 1929, על ידי יוצאי ליטא, רומניה ופולין. הם גדלו בסביבה חסידית והיו בעלי השכלה יהודית רחבה.

24 יצחק כ"ץ, "שלום קרניאל ליום השנה", זרעים: בטאון בני עקיבא בארץ ישראל, גיליון הוועידה הרביעית, פסח תש"ט, עמ' ט; הנ"ל, "היה איש חסיד. ראו – איננו עוד", שלום קרניאל – חייו ומשנתו, עמ' 399-400.

25 שלום קרניאל, "סלבקוב", עלונים: הקיבוץ הדתי / איגוד הקבוצות של הפועל המזרחי, כסלו תש"ג, עמ' 11-16, (ההדגשה במקור); הנ"ל, "קיבוץ 'עובדיה' בסלבקוב", שלום קרניאל – חייו ומשנתו, עמ' 147-153; ישראל רובינשטיין, כנס יוצאי סלבקוב, טירת צבי, 1.4.1991, ארכיון טירת צבי, מיכל סלבקוב; יוחנן בן יעקב, "בכל מאודם: קיבוץ עובדיה בסלבקוב", בתוך עמית עסיס (עורך), סגולה: מגזין ישראלי להיסטוריה 121, (תמוז תש"ף, יולי 2020), עמ' 48-61.

מאפיינים חסידיים בלטו בחיי הקבוצה – חבריה הסתפקו מבחינה חומרית במועט שבמועט וחוו משברים וקשיים כלכליים. אלה לא השביתו את השמחה, את חדוות הנעורים, את השירה, הריקודים וההתעלות שהגיעה לשיאה בשבתות ובמיוחד בסעודה השלישית. חברי עובדיה הראשונים שעלו ארצה הקימו מחנה קטן בהרצליה. שתי הקבוצות נפגשו בריקודי העד־דלא ידע בתל אביב, ובל"ג בעומר תרצ"ד, 1934, התאחדו והיו לקבוצה המאוחדת של הפועל המזרחי ברחובות. הקבוצה המאוחדת קלטה חברים משש ארצות מזרח אירופה ובשנת 1937 חבריה ייסדו, יחד עם חבורה מקבוצת רודגס, את טירת צבי.[26]

קבוצת אברהם

קבוצת אברהם קמה בלבוב על ידי בוגרי בני עקיבא מגליציה המזרחית. את הכשרתם קיבלו החברים בעיירה קוסוב, אזור שבו צלחה על הבעש"ט רוח החסידות ועיר שבה פעלה קבוצה חסידית נודעת. החברים הראשונים עלו ארצה והצטרפו לקבוצת שח"ל. הגל השני של העולים מפולין ייסדו בקיץ 1935 את קבוצת אברהם ליד כפר פינס. אליה הצטרפו בוגרי בני עקיבא והשומר הדתי – חברי הקבוצות אברהם, עובדיה וראשית שעלו מפולין. קבוצת אברהם הייתה קבוצה מזרח אירופאית בעלת אופי חסידי. במהלך מלחמת העולם השנייה ואחריה הצטרפו אליה שורדי השואה, בוגרי השומר הדתי ובני עקיבא מפולין ובשנת תש"ג, 1943, עלתה קבוצת אברהם לכפר עציון.[27]

שתי הקבוצות, שח"ל ואברהם, יצרו קשרים עם ארגון בני עקיבא בארץ, חבריהן התגייסו להדרכה ולפעילות בהנהגת תנועת הנוער. בהשפעתם החליטה ההנהלה הארצית של בני עקיבא להגביר את החינוך הקיבוצי בתנועה. הוועידה הראשונה של בני עקיבא בישראל, פסח ת"ש, 1940, החליטה על פי הצעתם, שהערובה הטובה ביותר להגשמת חיי תורה־ועבודה היא בקיבוץ הדתי. לימים, היה קשר זה בין בני עקיבא לקיבוץ הדתי, חיוני להתפתחות הקיבוץ הדתי.[28]

26 מאיר אוריאן, הקבוץ הדתי והתפתחותו, תל אביב תש"ו, עמ' 15-16; "היום לפני 40 שנה", בטירה, שנה מ, גל' 11 (פסח תשל"ז); אפרים יעיר, "קבוצת שח"ל ברחובות", בתוך יצחק רפאל (עורך), שרגאי: כתב־עת לחקר הציונות הדתית והעליות לארץ־ישראל ב (תשמ"ה), עמ' 237-243.

27 דב קנוהל, "קבוצת אברהם – שלבי התפתחותה", נריה משה צבי (עורך), אשל: על קברו של הקדוש אברהם איסר הלוי כץ, קבוצת אברהם כפר פינס תרצ"ט, עמ' 137-148; מלכה קינסט, התהוותה ופעילותה של קבוצת 'לעבר הירדן' ושאלת היותה אב טיפוס לקבוצות שבאו בעקבותיה, עבודת מוסמך, אוניברסיטת אריאל בשומרון, טבת ה'תשע"ח; יוחנן בן יעקב, השומר הדתי: תנועת הנוער הציונית־דתית בפולין, תר"פ-תרצ"ט, 1920-1939, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר־אילן, רמת גן תשע"ח, אוקטובר 2017; הנ"ל, התחיות: השומר הדתי בפולין 1920-1950, כפר עציון 2020.

28 דב קנוהל, "תולדות קבוצת שח"ל", הארכיון לתולדות גוש עציון בכפר עציון (אג"ע), חט' 2, מ' D, ת' 24-25; יוסי בהרב, הזיקה בין הקיבוץ הדתי ובין בני עקיבא בבניין הארץ, בשנים תרפ"ט-תש"ח, 1929-1948, עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר־אילן, רמת גן תשע"ט.

ה. חֶבֶר הקבוצות של הפועל המזרחי = הקיבוץ הדתי

ההצעה להקים מסגרת ארגונית משותפת לקבוצות רודגס ושח"ל, הועלתה, כנראה לראשונה, בדיון פנימי בקבוצת שח"ל על איחוד עם קבוצת עובדיה. הוחלט: "לְשֵׁם פעולה משותפת בין הקיבוצים צריך להִוצר אורגן שינהל את הפעולות המשותפות לכל הקבוצות".[29] במקביל, העלו גם חברים ברודגס הצעה לייסד ארגון גג לקבוצות הדתיות. יוזמה זו הוגשמה בחורף 1935, בוועידה השביעית של הפועל המזרחי, בה נוסד חֶבֶר הקבוצות של הפועל המזרחי. כחלוף שלוש שנים המיר את שמו להקיבוץ הדתי. הקמת תנועה קיבוצית דתית הייתה צעד מהפכני. רעיונות היסוד שכוננו אותה צמחו במקביל במזרח אירופה ובמרכזה. היה צורך בסינתזה בין שני הפלגים וכל פלג תרם את התרומה הסגולית שלו.[30]

ו. בין יוצאי גרמניה ליוצאי מזרח אירופה

מנהיג הקיבוץ הארצי – השומר הצעיר, מאיר יערי, נצר לרבי אלימלך מליז'אנסק, מגדולי החסידות, עמד על המתח בין החלוצים ממרכז ומערב אירופה, לבין יוצאי מזרח אירופה שהיו מושפעים מהחסידות: "אתם, אנשי המערב מתייחסים בחשד לביטוי שלנו, הוא נראה לכם יותר מידי רגשני [...] בייחוד מפחידים אתכם קצת החסידות והממשא ומתן עם ריבונו של עולם [...] יש ביניכם אשר [...] מביטים בגעגועים על המזרחיים [מזרח אירופאים, יוחנן], ומאזינים למזרח במתח נפשי".[31]

אבחנה זו נכונה גם בחוג מייסדי הקיבוץ הדתי. כאמור לעיל, צעירים רבים ממזרח אירופה הצטרפו לפעילות הציונית־דתית בגרמניה. אחד ממנהיגי צעירי המזרחי בגרמניה הגיב על כך בדבריו במועצה הארצית של צעירי המזרחי בגרמניה, 24 בנובמבר 1929: "אסון הוא בשבילנו שחברינו כמעט כולם מיהודי המזרח [מזרח אירופה]. חסרה לנו היציבות".[32] חבר קבוצת רודגס וטירת צבי ציין שחברי שח"ל דיברו עברית, חלקם סיימו בתי ספר עבריים בגולה, בניגוד לחברי רודגס שדיברו ביניהם גרמנית.[33] החבר יהודה הר חמץ אמר בשיחת

29 "שיחות חברים בשח"ל, החלטות", אור לכ"ט באדר תרצ"ד (15 במרץ 1934), "שיחה והחלטות", ד' בניסן תרצ"ד, (20 במרץ 1934), אג"ע, חט' 2, מ' D, ת' 25.

30 משה אונא, "בראשית יסוד הקיבוץ הדתי", עמודים 410 (כסלו תש"ם), עמ' 92. דברים בטקס יקיר התנועה, פורסמו בהצפה, 3.8.1979; אק"ד, 66-11 P1, מספר 1227; אוריאן, הקבוץ הדתי, עמ' 14; אבישי יורב, "מתי נוסד הקיבוץ הדתי", עמודים 20 (654), (אלול תשס"א), עמ' 16-18; אונא, בראשית; דוד אנטריליגטור כתב במלאת שבע שנים לעליית ראשוני רודגס ארצה והקמת המחנה בפתח תקוה: "אחרי שבע שנים [...] אין גם להקטין את ההישגים [...] ואת החשוב ביניהם הנחת היסוד **'לתנועה'** הקבוצית הדתית". דוד אינטריליגטור, קבוצתנו 37, (ההדגשה במקור). זו הייתה התמונה מנקודת מבטם של חברי רודגס.

31 מאיר יערי, "אנחנו בארץ, שיחה 1921", בתוך מוקי צור (עורך), קהליתנו: קובץ תרפ"ב – הגות לבטים ומאוויי חלוצים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 287.

32 עמנואל שרשבסקי, נתיבה, י"ד באדר תר"ץ, (14 במרץ 1930), עמ' 164; פישמן, בין דת לאידאולוגיה, עמ' 83, הע' 23.

33 אברהם אלראי, "השפה", קבוצתנו, עמ' 12-13.

חברים בקבוצת שח"ל שהשאלה העיקרית בקיבוץ היא "ההתחיות". חברי שח"ל מעריכים שלא יוכלו להתחיות עם אנשי רודגס כיוון שהם גרמנים. מסקנתו הייתה להקים מסגרת משותפת לקבוצות השונות, תוך שמירה על אופייה המיוחד של כל קבוצה.[34] חבר נוסף מקבוצת רודגס תיאר ניסיון שכשל לקליטת עולים מצ'כיה ("טשכים") בראשית ימיה של קבוצת רודגס בארץ, הזיווג לא עלה יפה. ועוד הוסיף: "אם ישאל השואל, והיכן הם חלוצי המזרחי מארצות המזרח [מזרח אירופה – יוחנן] עלי לדאבוננו הגדול לענות, שחוץ מיחידי סגולה יוצאי [!] מהכלל אין חלוצי מזרחי במובננו אנו".[35] הכותב מבקר בחריפות את העולים ממזרח אירופה, ומעריך ש"אין לקוות שמהמזרח תבוא ישועתנו".

כמה חוקרים עמדו על ההבדלים בין מייסדי הקיבוץ הדתי שעלו מגרמניה לבין אלו שעלו ממזרח אירופה: מרק סילברמן אַבחן פער ביחס לסוציאליזם בין עולי גרמניה שדבקו בו, לעולי מזרח אירופה שראו בקיבוץ הדתי ראש חץ חלוצי־לאומי, אותו ביססו על מקורות תורניים. השתתפות פעילה במפעל הציוני, ארץ ישראל וההתיישבות בה היו קרובים למייסדי הקיבוץ הדתי ממזרח אירופה. סילברמן הניח שגישתם של עולי מזרח אירופה הייתה בעלת השפעה מכרעת על דמותו של הקיבוץ הדתי. לטענתו, המישורים הדתיים, חיי תורה מלאים, והחלוציים־לאומיים היו יותר מכריעים וחשובים עבור רוב מייסדי הקיבוץ הדתי מאשר ההקשר הסוציאליסטי. בסיכום דיון זה טען שהקשר הרופף שנבנה בין יהדות וסוציאליזם כמו גם אי גישור בין קיבוציות ויהדות מהווה חוליה חלשה בהשקפות העולם של מייסדי הקיבוץ הדתי.[36]

נחום ברוכי זיהה שרודגס הייתה קשוחה והקפידה על זהות קבוצתית משותפת. לעומת שח"ל – הקבוצה המאוחדת וקבוצת אברהם שהיו עממיות יותר. חבריהן ספגו מהחסידות את סגנון החברותא, ולכן התאפיינו בפתיחות ובסובלנות, וגרסו מיזוג גלויות. אבחנה נוספת

34 יעיר, "קבוצת שח"ל"; שיחות חברים בשח"ל; המושג התחיות משמעו – דיבוק חברים, ערבות הדדית, אחווה ורֵעוּת, קרבה בין אישית עמוקה והזדהות ללא שיור. מקורו בחסידות והוא היה יסוד מכונן בתנועת הנוער השומר הדתי – בני עקיבא בפולין, בן יעקב, התחיות, עמ' 110.

35 דוד אינטריליגטור "הקבוץ בנפתוליו", עמ' 7-8; פלוגת רודגס בכפר סבא, קלטה עולים מצ'כיה. המתח בין יוצאי גרמניה לעולים מצ'כיה תרם רבות לפירוק הפלוגה ועזיבת רוב העולים מצ'כיה, "נעשתה שאלת ההתחיות של עולים מארצות שונות לשאלה חמורה בקיבוץ", שמואל, "זכרונות – פלוגתנו הראשונה", שם, עמ' 11; בדיון על שילוב חברי רודגס וחברי שח"ל לגרעין משותף שיעלה להתיישבות בטירת צבי כתב חבר רודגס: "לא סוד הוא שאפילו בין שתי הקבוצות 'הותיקות' שלנו, רודגס ושח"ל, אין כמעט שפה משותפת. האם אפשרי בתנאים כאלה לצרף מספר יותר גדול של חברים משח"ל לגרעין שצריך לצאת מרודגס", אליהו מלר, "לוכוח ולברור", קבוצתנו, עמ' 2-3.

36 מרק סילברמן, החינוך בקיבוץ הדתי מראשיתו ועד ימינו: היסטוריה ואידאולוגיה, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ב, עמ' 46, 54, 58, 60. מייסדי תנועת תורה־ועבודה, ראו עצמם סוציאליסטים והעמידו את היהדות על שלושה דברים – דת, לאומיות וסוציאליות. ברנשטין הבהיר את רעיון תורה־ועבודה: "הרי זה מה שקוראים 'סוציאליזם'? – אמנם כן, רק בהוספה קטנה: סוציאליזם יהודי דתי־מוסרי [...] ההבדל בין 'עובד אלוהים לאשר לא עבדו'", האהלה, ב-ג [ללא תאריך, תרפ"ה, 1921], עמ' 40-41. יוחנן בן יעקב, '"הערפל חותר תחת היסודות' לבירור רעיונות היסוד הגלומים במשנת 'תורה־ועבודה'", בתוך שמואל גליק (עורך), זכר דבר לעבדך: אסופת מאמרים לזכר דב רפל, ירושלים תשס"ז, עמ' 511-552.

שציין ברוכי היא שהתנועה במזרח אירופה צמחה מתוך עולם הישיבות והחסידות, והיו בה חברים בעלי השכלה יהודית רחבה. בעוד חברי בח"ד הראשונים היו מפלסי דרך לעצמם ורבים מהם לא חבשו מימיהם את ספסלי בית המדרש.[37] אריה פישמן לא מצא הבדל מבחינת הכושר ליצירת חיים קיבוציים, בין הנוער הדתי ממזרח אירופה לבין זה שממערב אירופה. שני הפלגים הזדהו עם אורח החיים הקיבוצי.[38] מיכאל בן אדמון ציין שלצד חותמם הבולט של יהודי גרמניה הטביעו את חותמם על הקיבוץ הדתי גם יהודי מזרח אירופה, שמטענם היה שונה רגשית, דתית ואידאולוגית. בעיצוב זהותו הדתית־חברתית של הקיבוץ הדתי גברה ההשפעה הגרמנית.[39] להלן אנסה לבחון טענה זו.

טירת צבי

אבחנות אלו צפו ועלו במפגש בין עולי גרמניה ועולי מזרח אירופה בטירת צבי – הקבוצה הראשונה של הקיבוץ הדתי שעלתה להתיישבות קבע ב־1937, כיישוב חומה ומגדל. שתי קבוצות עיקריות חברו להקמתה: 25 חברים וחברות מקבוצת רודגס, 26 חברים וחברות מקבוצת יעבץ – קבוצת בת של רודגס, ואִיתם 41 חברים וחברות מקבוצת שח"ל – הקבוצה מאוחדת. לקראת העלייה התעורר בקיבוץ הדתי חשש מהמיזוג עד כדי מסקנה שלא ניתן למזג את שתי החבורות הללו. בדיון ברודגס נטען שיש לשמר הומוגניות של הקבוצה לפי ארץ המוצא, כדי שלא תתעוררנה בעיות חברתיות בין החברים ממזרח אירופה ואלה ממרכז אירופה. ערב העלייה לטירת צבי דווח לחברים שהמזכירות החלה לקדם מזיגה חברותית, פעולה עדינה וחשובה ביותר, שהיא גם הקשה ביותר.[40] על מהות הקושי עמד משה אונא שסקר את שנעשה בטירת צבי, בשנתה הראשונה:

> [יוצאי רודגס] זלזלו ביחסים החברתיים והביטו בצחוק מהול, פעמים ברחמים ופעמים ברוגז [...] שכחו שהיצירה בקבוצה מתבססת ג"כ [גם כן] על יחסים אישיים

37 נחום ברוכי, הקיבוץ הדתי בשנים תש"ח-תש"ך, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר־אילן, רמת גן תשס"ח, חלק א, עמ' 169; הנ"ל, נקום ובנינו: כך שוקם הקיבוץ הדתי מחורבנו במלחמת העצמאות, ירושלים 2011, עמ' 180, 376-377.

38 פישמן, בין דת לאידאולוגיה, עמ' 77.

39 מיכאל בן אדמון, מרד ויצירה בהגות הציונית הדתית: משה אונא ומהפכת הקיבוץ הדתי, רמת גן 2013, עמ' 8.

40 אפרים יעיר, רשימת מייסדי טירת צבי, ארכיון טירת צבי, מיכל קבוצת שח"ל; "המזכירות כותבת לחברים", היום לפני 40 שנה, בטירה, ערב שבועות תשל"ז, (22 במאי 1977), גל' 13, עמ' 17; דו"ח מזכירות חֶבֶר הקבוצות לישיבת המועצה, כ"ד באדר תרצ"ז (7 במרץ 1937), ארכיון הקיבוץ הדתי בקבוצת יבנה (אק"ד), ת' ח-3; כץ, תורה ועבודה, עמ' 75, הערה 105; פרטיכל כב, מועצת חֶבֶר הקבוצות של הפועל המזרחי, ח'-ט' בכסלו תרצ"ז, (22-23 בנובמבר 1937), עמ' 6; פרטיכל ישיבת מזכירות חֶבֶר הקבוצות, ג'-ד' בתמוז תרצ"ו (23-24 ביוני 1936), עמ' 3, 5-6; חיים פלס, "התפתחות הקיבוץ הדתי עד פרוץ מלחמת העולם השנייה", בתוך יצחק רפאל (עורך), שרגאי: כתב עת לחקר הציונות הדתית והעליות לארץ ישראל, ג, ירושלים תשמ"ט, עמ' 183; חוה אולמן, "מרודגס עד טירת צבי – מאבקים להגשמה ולקיום בשנות מאבקו של היישוב, 1936-1939", שרגאי, שם, עמ' 217-218.

> מתוקנים ועל חיים פנימיים מסודרים [...] כוחם של אנשי שח"ל בהסתפקות במועט ובסבל גדול יותר מיתר הגושים, ובזה הצליחו לבסס את הקבוצה ברחובות [...] (הונה העצמי של שח"ל עולה בהרבה על הונה של רודגס באותה תקופה) [...] כוח היצירה נתקל בקושיים חברותיים ולא הצליח לרכז סביבו את הקבוצה ליצירה.[41]

ואכן, עיתונאי שביקר בטירת צבי בראשיתה התרשם ש"הרבה מים יזרמו עוד מתעלות המקום אל הירדן עד שהחומר האנושי הזה יתהתך [!] לגוש חברותי אחד [...] חוצצים ביניהם הבדלים בטמפרמנט, בחִנוך, בהשכלה. הבעיה החברותית לא נפתרה עדיין".[42] לימים היטשטשו הפערים החברתיים וטירת צבי התלכדה לחֶברה קיבוצית דתית אחת (ראו להלן).

קבוצת אברהם – כפר עציון

חברי קבוצת אברהם העפילו להר חברון וייסדו את קיבוץ כפר עציון באביב 1943. רוח חסידית אפיינה את כפר עציון וניכרת הייתה בכל אורחות חייו. כפר עציון היה הקיבוץ הדתי היחיד שבו נהגו להתפלל בנוסח האר"י, כמנהג החסידים, המוכר כנוסח ספרד. חברים מרכזיים בו, בהם, דב קנוהל, שלום קרניאל וחנוך אחימן – היו פעילים במוסדות הקיבוץ הדתי והשפיעו על דמותו ועל דרכו, כפי שניכר מגיליונות עמודים באותן שנים. הרב ישעיהו שפירא, האדמו"ר החלוץ, חסיד נלהב ונצר למשפחת אדמו"רים, ממייסדי תנועת תורה־ועבודה, היה ממורי הדרך של קבוצת אברהם (להלן הערה 59). הוא שקשר את רבי בנימין, רדלר פלדמן, לקבוצה. רבי בנימין ליווה את הקבוצה וקבע את משכנו בכפר עציון, וכאשר נפרד מהם כתב, בין השאר על הרוח החסידית המיוחדת שהביאה אותו לכפר עציון:

> מילה אחת של שבח מותר לי להגיד לאנשי המקום שנפרדתי משם – שולטת ביניהם רוח של אחווה ורעות [...] עיניים נוצצות מתוך אחווה, מאה ועשרים בני אדם בוגרים כמשפחה אחת, בשעת הריקוד הלוהט כבשעת העבודה הקשה. באותן שעות נהדרות [של] קבלת שבת, בימי חול ובימי חג ומועד. אם המסתכל אינו נתקל במשהו של עין צרה, של קינאה וטינה, הרי זה דבר גדול מאד, הרי זה מרפא לנפש.[43]

אחד המבריאים שהתארח בבית ההארחה בכפר עציון התרשם ורשם:

41 משה אונא, "סיכום שנת טירת צבי", בתוך משה נחמני־קרונה (עורך), לתקופת השנה: טירת צבי, תרצ"ז – כא תמוז – תרצ"ח, רודגס-פתח תקוה תמוז תרצ"ח, 1938, עמ' 72.

42 שבתאי דניאל, "בלוע הארי – טירת צבי", באהלי תורה ועבודה: פרקי הוי מישובי הפועל המזרחי בארץ ישראל, ירושלים תרצ"ח, עמ' 48.

43 רבי בנימין [יהושע רדלר־פלדמן], "מזה ומזה – פרידה מכפר־עציון", במישור רעג, ג' בכסלו תש"ו, עמ' ד.

שעה קצרה זו במחיצת חברי קבוצת כפר עציון הנלבבים [...] לבביות, נועם וחן, של שלוות הרוח וזוך צניעות, של חמימות יהודית ושל לחלוחית שירה ארצישראלית ששפעה קבוצה זו, דיה הייתה לרוות צמאוננו [...] רבים כמוני זוכרים בהמיית נפש ימים שעשו בכפר עציון [...] אותו טוב עין שהצטיין בו כפר עציון [...] אותה שירה שבתית, אותה השתפכות הנפש בזמרת קבלת שבת שהושרה בציבור, אותה דביקות חסידית באמירת 'כגוונא' במקהלה עד להתמוגגות הנשמה. אותה אווירה של תורה שהייתה שורה בכפר ומתרוננת בו מִבּוֹא השבת ועד צאתו.[44]

הוויכוח על החסידות בשורשי הקיבוץ הדתי

ערעור על הזיקה של הקיבוץ הדתי לחסידות עלה בשנת 1960 וזכה לתגובה מפורטת מעל דפי עמודים. אהרון נחלון,[45] התנגד לאימוץ רעיונות חסידיים בקיבוץ הדתי. לדעתו, אין מקום לחסידות בחוגים שלנו. "אנחנו ברובנו לא גודלנו ולא חונכנו על אמונה עיוורת בצדיק [...] אנחנו מתנגדים לדרך זו [...] אנחנו עושים לנו את הרב [...] אישיותו עומדת אצלנו לביקורת ולבחירה בכל פעם מחדש [...] כל זה איננו בהתאם לאמונה בצדיק החסידי".[46] נחלון טען שאנשי תורה־ועבודה אינם מציבים את החוויה הרגשית־הנפשית במרכז חייהם אלא את המעשה של היחיד בתוך הציבור, בחיי יום יום אפורים. לחסידות ייחס: "דבקות חולפת, התלהבות זמנית והתעלות רגעית של שירה בשבת לעת דמדומים, כל אלה הן רק פרפראות בנות טעם קלוש ופרחים בלי צבע חיוני" (שם). מעניין לעמת דברים אלו עם דברי משה אונא, (לעיל, פרק בח"ד-רודגס).

על טענותיו הגיב אפרים יעיר:[47] עם נדידת יהודי מזרח אירופה מערבה חדרו ניצוצות החסידות כמעט לכל בית בישראל ואף בגרמניה. תנועת הנוער הציונית־דתית שאבה מההווי החסידי. הקיבוץ הדתי הושתת על רעיון תורה־ועבודה שהתגבש בהשפעה חסידית. הדרך החסידית אִפשרה את בניין החֶברה הדתית שלנו. תפיסת הגאולה החסידית השפיעה על אלפי צעירים דתיים ושיתפה אותם בתחייה החלוצית ובהכרת החובה לעשות כמיטב יכולתם למען הגאולה. החסידות רוממה את האדם הפשוט ומילאה את חייו בקדושה. הארת החולין באורו של הקודש צמחה על קרקע חסידית. החסידות העדיפה רגש דתי על למדנות, היא מקור התפיסה שלימוד תורה אינו חזות הכול. העבודה אינה רק אמצעי פרנסה אלא יצירה

44 מ"י בר־און, "כי אזכרך כפר עציון...", הצפה, י"ב באייר תש"ח, (21 במאי 1948), עמ' 4; כגוונא, זוהר, שמות, קלה א, קטע שנאמר בתפילת קבלת שבת לפי מנהג חסידים, עטר פלג, "כגוונא בכפר עציון", סגולה 99, (אלול תשע"ח), עמ' 35-43.

45 אהרון נחלון־נוסבכר, יליד טרנסילבניה, מרחב רווי חצרות חסידים, למד בישיבות חסידיות ובהן סטמר. בן 19 נשלח לישיבת הרב הופמן הציונית בפרנקפורט שבגרמניה. עלה ארצה בגיל 22 והצטרף לקבוצת רודגס, משם יסד עם חניכיו את קיבוץ שדה אליהו, שבו היה חבר עד יום מותו.

46 אהרון נחלון, "החוויה הדתית והחסידות", עמודים 164, (טבת תש"ך), עמ' 5-9 (ההדגשה במקור).

47 אפרים יעיר־אדלר, יליד גרמניה, בן למשפחה ציונית־דתית, אף הוא למד בישיבת הרב הופמן בפרנקפורט, היה בהכשרה תנועתית בהולנד, עלה ארצה והצטרף לקבוצת רודגס, עלה לטירת צבי, שבו היה חבר עד יום מותו.

שמקדשת את החיים. השבת והחג, השיחה החברתית, הניגון והריקוד המלבב והמלהיב, שמחת החיים השופעת, כל אלה מקורם בחסידות.

> אוצר המחשבה החסידית ודרך החיים החסידית השפיעו השפעה בל תמחה על התנועה החלוצית בכלל ועל החלוציות הדתית בפרט. ואין להבין אותה מבלי להקדיש מקום נרחב להשפעה החסידית עליה [...] ההרגשה שאין היהודי שלם עם בוראו אלא אם כן יחיה בתוך ציבור, למען הציבור וכפוף לציבור בכל מעשיו והגיגיו – מקבלת את הארתה הנכונה על ידי התפיסה החסידית [...] אין למצוא תפיסה זו אלא בחסידות [...] אותה מורשת רעיונית־רגשית שהנחילה לנו החסידות, רבות הושפענו ממנה בעבר, ביודעים ובלא יודעים.[48]

הדהוד של דיון זה שב ועלה כחלוף 44 שנים, בהיערכות למועצה הכ"ז של הקיבוץ הדתי, מעלה הגלבוע, חנוכה תשס"ה. בן וחבר קיבוץ סעד, כתב על הזיקה העמוקה של הקיבוץ הדתי לחסידות:

> הדגם החסידי מציג צורת חיים המכילה בתוכה 'שיתוף ושוויון', אחווה ואחריות לכלל, אך באותה נשימה, אמונה ועבודת ה', רוחניות וכבוד למסורת, דבר המאפשר בניית דרך שלמה ומלאה. בתפיסה זו אין נתק בין הפן החומרי לפן הרוחני, שניהם נובעים מאותו שורש הגותי ורעיוני [...] עיקרו של השוויון בא לידי ביטוי בזכות להיות חלק מחבורה זו, בזכות לקבל וליהנות מכישוריהם של השותפים, ובעיקר, 'בזכות לתת', במקום ובתחום בו כל יחיד מצטיין.[49]

ז. הדומיננטיות של קבוצת רודגס-יבנה בקיבוץ הדתי

על רקע כל האמור מתעוררת השאלה: מה גרם לקבוצת רודגס ה"יקית" להיחשב לקבוצה הדומיננטית ביותר בקיבוץ הדתי והיכן נעלמה הנשמה החסידית של הקיבוץ הדתי? לדעתי, שלוש עובדות תרמו לכך:

1. ממדי העלייה החלוצית בשנות השלושים של המאה העשרים

עם עלות הנאצים לשלטון, בשנת 1933, וביתר שאת בעקבות פרסום חוקי נירנברג בגרמניה הנאצית, בשנת 1935, ניתנה עדיפות ניכרת בהקצאת הסרטיפיקטים (אשרות עלייה) ליהודי גרמניה. זאת, תוך צמצום מכסת הסרטיפיקטים לשאר הגלויות, ובעיקר ליהודי פולין, שהתמודדו עם מציאות מאוד קשה. משאבים רבים גויסו לקליטת העולים מגרמניה,

48 יעיר, "השפעת החסידות".
49 אליאב לזר, "הקיבוץ היהודי, לקראת המועצה", עמודים 685, (מנחם־אב תשס"ד), עמ' 6-7.

וכל עולה־מתיישב מגרמניה סובסד על ידי המוסדות הלאומיים בכספי תרומות מיהודי העולם.[50] מציאות זו הביאה גידול מבורך של קבוצת רודגס־יבנה והתבססותה המהירה. בזכות עלייה זו קמו לרודגס קבוצות־בנות מעולי גרמניה, שחלקן הקימו קיבוצים דתיים. מצב זה ניכר בהרכבה של תנועת הקיבוץ הדתי, מיום 1 במאי 1941: 9 קבוצות ובהן 790 חברים ומועמדים, מהם: מגרמניה 55%; מפולין 17%; מצ'כיה 11%; מאוסטריה 6%; מרומניה 3%; משאר ארצות 7%.[51] לכך הצטרפו כישורים כלכליים־משקיים שהנהגת רודגס־יבנה התברכה בהם לאורך שנים.

2. מיקומה של קבוצת רודגס־יבנה לעומת שאר הקיבוצים הדתיים

בדיונים ברודגס ערב העלייה לטירת צבי התקבלה החלטה אותה הם העריכו כחשובה ביותר מאז קם הקיבוץ: פלוגה אחת תעלה לעמק בית שאן. קיבוץ רודגס לא יפורק אלא ימשיך להתקיים בפתח תקוה: "חשוב עד מאד שתהא לתנועה הקיבוצית הדתית נקודת משען ביהודה, ודווקא במרכזה [...] חשוב עד מאד קיום קיבוץ דתי על יד פתח תקוה".[52] תוך זמן קצר התברר שהמקום בו שכנה רודגס צר מהכיל את צרכי הקבוצה המתפתחת שהחלה לתור אחר מקום התיישבות מתאים. בקיץ תרצ"ט החליטה רודגס:

> המקום החדש צריך להבטיח פִּתוח מהיר של הקבוצה וענפיה המשקיים [...] המקום החדש צריך לערוב לנו שגם להבא נוכל לשמש את התנועה הקבוצתית של הפועל המזרחי [...] ריחוקה ממרכז הישוב יטול מהקבוצה את האפשרות לשמש גם להבא כמקום מרכזי לתנועה הקיבוצית הדתית. אחרי ששאר נקודות ההתישבות הקִבוצית של הפועל המזרחי נמצאות ברובן באיזורי הסְפר, הכרחי הוא שהותיקה בקבוצות תִשאר במקום מרכזי.[53]

הקבוצה דחתה הצעה לעלות לגליל העליון והחליטה להתיישב ביבנה, מקום אידיאלי – אדמות משובחות, מי תהום בשפע ואקלים נעים ונוח! כך החליטה גם המזכירות המורחבת של הקיבוץ הדתי, שכן, מוטלים על רודגס תפקידים תנועתיים מרובים ויש להתחשב בכך בקביעת מקומה הסופי.[54]

50 אביבה חלמיש, במירוץ כפול נגד הזמן: מדיניות העלייה הציונית בשנות השלושים, ירושלים תשס"ו, עמ' 302-338.

51 עלונים לאינפורמציה פנימית, הקיבוץ הדתי, תל אביב, תמוז תש"א, עמ' 20.

52 דוד, "דרכי התישבותנו", קבוצתנו, עמ' 3-4; פרוטוקול ישיבת המועצה של חֶבֶר הקבוצות, רמת השומרון, כסלו תרצ"ז (24 לאוקטובר 1937), אק"ד, 5-11 AK; אולמן, "מרודגס עד טירת צבי". באותם ימים איזור "יהודה", הכוונה לגוש דן.

53 קרונה, מרודגס עד יבנה, עמ' 44-45.

54 קרונה, מרודגס עד יבנה עמ' 47; אברהם הרץ, "קבוצת יבנה – מרודגס ליבנה", עלונים לא, (ניסן־אייר תש"ז), עמ' 26-29; דו"ח המזכירות המורחבת, כ"ח-כ"ט בסיון תרצ"ט, 15-16 ביוני 1939, עלונים ב, תמוז תרצ"ט, עמ' 3.

נחום ברוכי, בן להורים חברי רודגס, גדל בטירת צבי ולימים הצטרף לקיבוץ בארות יצחק, סיכם את הפרשה: "רודגס, הוותיקה והמבוססת, מנהיגת התנועה, עמדה כמובן בראש התור להתיישבות. אולם נשמעו בה קולות מתנגדים – דווקא בקרב המנהיגים – בטענה שאין לעזוב את מרכז הארץ. יש כאן אפשרות להיות מעורב ולהשפיע על הנעשה ביישוב".[55] ביטוי אישי למגמה זו נתן משה קרונה שעלה ארצה בינואר 1938. אחרי שהות קצרה בקבוצת אברהם, לצד רבים מחבריו ומחניכיו בפולין, בחר לעבור לרודגס, וכך נימק זאת:

> רודגס לא הייתה רחוקה מתל אביב, וכבר בעת ההיא עשו אחדים מחברינו [...] דרכם לעבודה בתל אביב דבר יום ביומו, ומדוע לא אעשה גם אני כן? [...] כל עולמי הוא בעבודת הכלל, בתנועה, בהעפלה, בכתיבה [...] מלכתחילה איני מעוניין בשום פנים ואופן להיות מרוחק מבחינה גיאוגרפית מ"מקום המעשה" במרכז הארץ. ברור היה לי שאם יוחלט על התיישבות ב"צפון הרחוק", לא אוכל, לצערי, ליטול חלק בה [...] כאשר נפל הפור ביבנה, הותרו לי כל הספקות והלכנו ליבנה ששים ושמחים [...] המקום היה נוח למילוי תפקידים תנועתיים'.[56]

כל שאר הקיבוצים הדתיים עלו באותן שנים להתיישבות באזורי סְפר: עמק בית שאן, הרי חברון וצפון־מערב הנגב בואכה עזה. בכל המקומות הללו נאלצו החלוצים להתמודד עם אתגרי התיישבות רבים – מצוקת מים, קרקע, אקלים, ביטחון, בדידות וריחוק ממוקדי ההתיישבות. אלה כפו גיוס משאבי הגוף והנפש למשימת ההתיישבות. בקרבות מלחמת העצמאות חרבו חמישה ממניין הקיבוצים הדתיים – שניים בנגב המערבי ושלושה בגוש עציון. שמונה אחוז מחברי הקיבוץ הדתי נפלו בקרבות!

3. נפילת קבוצת אברהם – כפר עציון בקרב

נראה שהגורם המכריע לעמעום הנשמה החסידית של הקיבוץ הדתי היה נפילת קבוצת אברהם – כפר עציון בקרב, ביום ד' באייר תש"ח, (13 במאי 1948). מ־160 חברי כפר עציון, נפלו בקרבות 84 חברים וחברות! קבוצת כפר עציון קרסה. לאסון זה נודעה השפעה רבה גם על דמותו ואופיו של הקיבוץ הדתי מאז ועד היום. אברהם יצחק מרחביה (מרחבקה), עלה מפולין ב־1935, היה חבר טירת צבי ופעיל במזכירות הקיבוץ הדתי, כתב שלושה חודשים אחרי נפילת כפר עציון: "בנפילת גוש עציון יש עוד דבר שמי יודע אם בכלל יהיה תמורה לו. כפר עציון היה שריד של יהדות פולין ושל תנועתנו החלוצית שם, מצֵבה יקרה לדוגמה ולתפארת, אחרי שנגדע אלון זה ישנם חברים רבים בכל קבוצותינו שמוצאם מפולין ובעיקר מספרם גדול בטירת צבי. אבל הדבר השלם זה איננו. נשאר מכפר עציון

55 ברוכי, הקיבוץ הדתי, עמ' 13.
56 משה קרונה, מורי ורבותי אחי ורעי, תל אביב תשמ"ז, עמ' 141, 192, 247.

אלון בכות".[57] לדעת נחום ברוכי נפילת כפר עציון, בעלת האופי החסידי, הביאה את הפלג המזרח אירופאי בקיבוץ הדתי לקיצו הטרגי. היא גדעה את אחד מעמודי היסוד של הקיבוץ הדתי, ומאליו תרמה להתחזקות המרכיב הדוגמאטי ה"יקיי". רוחם של יוצאי גרמניה גברה בטירת צבי, והייתה הרוח הדומיננטית בקיבוץ הדתי כולו.[58] יוסף, יוסקה' שפירא – בנו של הרב ישעיהו שפירא, האדמו"ר החלוץ, היה שנים רבות ראש תנועת בני עקיבא העולמית, שר בממשלת ישראל מטעם המפד"ל – שיגר תנחומים למשפחת הרשברג בטירת צבי, עם פטירת אביהם, מרדכי, מוטל – ממייסדי קיבוץ עובדיה בסלבקוב וקבוצת טירת צבי, בה היה חבר עד יומו האחרון, ט"ו בטבת תשס"א (10 בינואר 2001):

> הצטערתי תמיד שאבא־סבא "מוטל", שהיה חסיד סוכאצ'וב מן הבית החליף את ה"קפוטה" החלוצית, בעלת הטעם החסידי, ב"יקיות" במידה מסוימת וכן בנוסח התפילה [...] רוב חברי טירת צבי באו מבתים חסידיים, אבל [...] הם ביטלו את מוצאם מפני היקיות השלטת. כך נמוגָה החסידות מתוך הקיבוץ הדתי. מכת המוָת שהיא קבלה, הייתה נפילתו של גוש עציון [...], הקהלָה החסידית־חלוצית־קיבוצית, היחידה. לעניות דעתי, אם ההיסטוריה הייתה שונה, אם השמחה החסידית, היתה לגיטימית בקיבוץ הדתי, כך גם העצב החסידי, עם הרגש והספונטניות היו טבועים באורח החיים הזה, אולי היו פני הקיבוץ הדתי והדור הצעיר שלו שונים.[59]

במכתב נוסף תיאר יוסקה' שפירא את עולמה החסידי של קבוצת אברהם ושל קיבוץ כפר עציון, אליו נחשף שפירא בזכות ביקוריו של אביו, האדמו"ר החלוץ, בקבוצת אברהם ששכנה בשולי כפר פינס, ובהמשך בהיות יוסקה' חבר קיבוץ עין צורים שביקר בכפר עציון ופיתח קשרים הדוקים עם חברי כפר עציון. לדבריו כפר עציון:

> היה הקיבוץ היחיד שהחלוצים החסידים לא התביישו במוצאם [החסידי] מפני ה'יעקעס' [יוצאי גרמניה] היבשים ששלטו בקיבוץ הדתי. קיבוץ זה היה היחיד שהיו בו חברים שלא התביישו ... אפילו לחגור גארטל.[60]

57 לישראל [גוניונדזקי, ראש הציונות־הדתית בפולין אז], כ"א במנחם־אב תש"ח, (26 באוגוסט 1948) אק"ד, AD 50-298.

58 ברוכי, נקום ובנינו, עמ' 169, 376-377, 380; למיטב זיכרוני שמעתי טיעון זה באחת משיחותיי הרבות עם דב רפל, בוגר כנסת השומר הדתי בפולין וחבר קבוצת יבנה. לצערי, לא מצאתי לכך תיעוד.

59 המכתב באדיבות המשפחה, ארכיון טירת צבי, תיק מוטל הרשברג. בטירת צבי התפללו בנוסח אשכנז. במשפט: "נפילתו של גוש עציון", בוודאי התכוון לכפר עציון, כפי שעולה בבירור מהתיאור בהמשך הדברים.

60 יוסף (יוסקה) שפירא לאבי (אברהם) שנור, י' באב תשנ"ח, 13.8.1995 (מכתב שגילה לאחרונה ידידי, הרב מיכה יצחק קליין, בעיזבונו של יוסקה שפירא שנמסר לידיו, ואני מודה לו על שהעביר אלי עותק ממכתב זה).

ח. סיכום

תנועת הקיבוץ הדתי ניצבה על שתי רגליים: הרגל החסידית שהציבו העולים ממזרח אירופה, שמרכז הכובד שלהם היה בקבוצת אברהם – כפר עציון; הרגל ה"יקית", שהציבו העולים מגרמניה, ומרכז הכובד שלהם היה בקבוצת רודגס – יבנה. זכתה רודגס־יבנה להתפתח ולצמוח בקצב מהיר יותר משאר קבוצות הקיבוץ הדתי – בזכות העולים הרבים מגרמניה מאז עלות הנאצים לשלטון; בזכות אנשי המשק והכלכלה המוכשרים שבה ומוסר העבודה הגבוה של חבריה; וגם ובעיקר באחריות שגילתה לתנועת הקיבוץ הדתי ובהתמסרותה הרבה לתנועה. רוגדס-יבנה העדיפה להתיישב במרכז הארץ, סמוך למוקדי השלטון במדינה, מרכז הפועל המזרחי ותנועת הקיבוץ הדתי. מיקומה העניק לה עדיפות מבחינת תנאי החיים והפיתוח המשקי והחברתי. זאת, לעומת שאר קבוצות הקיבוץ הדתי שהתיישבו בסְפר והתמודדו עם אתגרי התיישבות קשים, חמש מתוך מניין קבוצות אלו נפלו בקרבות מלחמת העצמאות!

חמש שנות קיומו של כפר עציון הוכיחו את כושרם של חבריה, הפולנים־חסידים, לקיים קיבוץ דתי ובו חברת מופת חלוצית־דתית, אף כי בשל מיקומו של כפר עציון והתנאים בהם עלה להתיישבות היה מצבו המשקי קשה ורעוע. חורבן כפר עציון והדומיננטיות של יוצאי גרמניה בטירת צבי, גדעו את הזרוע החסידית של הקיבוץ הדתי והותירו את הזרוע ה"יקית", כגורם דומיננטי בעיצובו. כפי שראינו, החסידות השפיעה על יוצאי גרמניה ותרמה לגיבוש דרכם. המזיגה התרבותית־רוחנית של עולי מזרח אירופה ועולי מרכז אירופה, ובהמשך גם ילידי הארץ – היא שיצרה את הקיבוץ הדתי והעניקה לו את חיותו.